

B

ESTAAN KAN IEDEREEN, ER ZIJN VRAAGT MOED

OVER DERTIG JAAR SCHRIJVERSCHAP VAN BART MOEYAERT

“In mijn kop is kunst boven alles vrij”, zei Bart Moeyaert (Brugge, 1964) ongeveer een jaar geleden in het *Humo*-interview “Zin in zen”, dat plaatsvond in Kolumba, het museum van het aartsbisdom Keulen en het begin markeerde van de uitgebreide viering van dertig jaar bijzonder schrijverschap. Het citaat typeert de veelvuldig gelauwerde auteur en voormalig stadsdichter van Antwerpen ten voeten uit. Niet alleen als toeschouwer, maar vooral als kunstenaar heeft Moeyaert ruimte nodig om zijn eigen verhaal te zoeken en te creëren onder het motto: “Je kunt zoveel zien, horen, ruiken en voelen als je zelf wilt.”

Dat verbeelding voor Bart Moeyaert spannender is dan het leven in het echt, ervoer hij al op jonge leeftijd. In zijn in 2001 aan de Universiteit Leiden uitgesproken Annie M.G. Schmidtlezing, een huldebetoon aan zijn moeder die hem en zijn zes oudere broers heeft bijgebracht dat leven “honger en eten tegelijk is”, roemt hij de boeken van Astrid Lindgren (Moeyaert noemt haar veelbetekenend “zijn derde grootmoeder”), omdat ze hem zeggen dat de grens tussen fictie en realiteit zo vaag is als hij zelf wil. “Het hangt er maar net vanaf of ik door mijn oogharen wil kijken of niet”, aldus Moeyaert, die dagdromen zijn “sterkste kant” noemt en al schrijver was voordat hij wist dat het een beroep was.

Sinds hij, elf jaar oud en een eenling, de wereld probeert te begrijpen, zijn het schrijven en leven totaal met elkaar verweven. Schrijven is noodzaak voor hem, “een ritueel dat past als een handschoen”. Dat zijn debuut *Duet met valse noten* verscheen toen hij nog maar negentien jaar oud was en nog “gewoon” bezig met zijn opleiding aan de Kunsthumaniora Sint-Lucas in Gent, zal de buitenwereld derhalve meer hebben

MIRJAM NOORDUIJN

werd in 1961 geboren in Leiden. Studeerde Engelse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden en kinder- en jeugdliteratuur aan de Universiteit van Tilburg. Schrijft over kinder- en jeugdliteratuur voor *De Groene Amsterdammer*, *NRC Handelsblad* en *De Leeswelp*.

Adres: Veldweg 11, NL-4284 VR Rijswijk.

verbaasd dan hemzelf. Het verhaal over de ontluikende liefde tussen Lander en Liselot, die beurtelings aan het woord komen en wier liefdesgeschiedenis door wederzijds onbegrip een tragische afloop kent, was in de vorm van aan een fictief meisje gerichte dagboeknotities eigenlijk al lang geschreven.

Bij de officiële perspresentatie van het boek op 18 oktober 1983 prees collega-auteur Els Beerten, toen nog lector bij uitgeverij Altiora, Moeyaert als “iemand die schrijft zoals hij voelt en niet zoals volgens de laatste mode gevoeld moet worden”. Beertens karakteristiek bleek raak: een jaar later werd het boek bekroond door de Vlaamse Kinder- en Jeugdjury. Daarna volgden vertalingen in het Duits, Japans en Catalaans en bewerkingen voor het theater (toneelstuk en musical).

Duet met valse noten, dat in 2013 zijn zeventiende herdruk beleefde, luidde overigens niet alleen het begin van een stormachtige schrijverscarrière in, maar ook een keerpunt in de geschiedenis van de Vlaamse jeugdliteratuur. Lange tijd begon en eindigde die in 1838 met volksfavoriet *De Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience. Veel van wat sindsdien voor kinderen en jongeren verscheen, was saai, oubollig en doordrenkt van het katholicisme. Moeyaert bracht daar met zijn debuut en daaropvolgende romans *Terug naar af* (1986), *Suzanne Dantine* (1989) en *Kus me* (1991) abrupt verandering in.

DE LEZER KRIJGT HET LAATSTE WOORD

Wat en waarover Moeyaert ook schrijft – en dat varieert van alledaagse verhalen voor beginnende lezers tot impressionistische romans voor jongeren en volwassenen,

Bart Moeyaert, Foto Koen Broos.

sprookjesachtige vertellingen, gedichten en theaterteksten –, het gaat hem nooit om de plot of het avontuur. Taal is voor hem geen middel om situaties te duiden, lijnen te trekken, verbanden te leggen en gevoelens te benoemen. Taal is voor Moeyaert wat een stuk hout, een blok marmer, of een bonk klei voor de beeldhouwer is. Hij zaagt, hij beitelt, hij gutst, hij kneedt, hij schraapt, hij schaaft. Hij kleedt de taal uit. Hij ontdekt haar van alle overbodige franje. Net zolang totdat de overgebleven letters heldere woorden vormen en de heldere woorden krachtige zinnen en de krachtige zinnen indringende beelden, die bovenal een suggestieve werking hebben.

Dat Moeyaert door critici over de hele wereld wordt geprezen om dit karige suggestieve taalgebruik, is niet verrassend. Wat te denken van de beginzinnen uit “Het vuur”, een van de autobiografische verhalen uit *Broere* (2000), waarin Moeyaert in de huid van zijn zesjarige zelf is gekropen en met veel opmerkingsgave en in tijdloos proza vertelt over zijn belevenissen met zijn zes oudere broers, “de oudste, de stilste, de echtste, de verste, de liefste” en “de snelste”: “‘We hadden op het vuur moeten letten’, zei mijn broer in het donker. ‘We hadden moeten zeggen: kijk eens allemaal. We doen het vuur uit, we doen het uit met onze linkerhand, kijk, het dooft.’” Als je dit leest, voel je dat er iets is, weet je dat er iets staat te gebeuren, of misschien al gebeurd is. Maar wat precies, daar moet je naar raden. Zonder enige inleiding weet Moeyaert je te

Godzegtje

Onze moeder sloeg de geuren op. Als ze ons voor het slapen gaan een kruisje gaf, en nog even met haar wijsvinger over onze wang aaide, herinnerde haar hand ons aan de voorbije dag. Aan haar hand hing de lucht van geschilde uien, en daarvan kwam het stoofvlees weer op tafel. Door de zweem van boenwas herinnerden we ons hoe het huis had geroken toen we uit school kwamen. De geur van Spaanse zeep die ze altijd van dezelfde buurvrouw kreeg, en ondanks die buurvrouw heel lekker vond, deed ons eraan denken dat we vanavond in de keuken lang tegen haar aan hadden geleund, maar eigenlijk niet lang genoeg.

Tegen de tijd dat we naar bed moesten, en zij sokken zat te stoppen terwijl ze naar de televisie keek, had ze allang de lucht van bloemen opgeslagen, want de sokken roken naar de wasmachine, en haar handen intussen ook. Haar vingers stelden ons gerust: niets is veranderd.

(...)

Uit: *Broere* (Querido, 2000)

Nu

Ik adem niet, ik zing.
Zelfs als ik zucht, klinkt het
per ongeluk alsof ik
een paar noten neurie
die me vannacht, terwijl
ik sliep, zijn voorgezongen.
Het is alsof de lucht
mijn deken is en ik
mijn hoofd het liefst
te rusten leg op het kussen
van mijn longen, de plek
waar ik mijn hartslag hoor
in vierkwartsmaat:
dat ik besta, dat ik besta.

Uit: *Gedichten voor gelukkige mensen* (Querido, 2008)

verleiden zomaar andermans werkelijkheid binnen te stappen. Vervolgens ben je – zoals geldt voor iedere lezer – volkomen vrij je eigen betekenis aan dat brokje werkelijkheid toe te kennen en je eigen verhaal te zoeken. Bij Bart Moeyaert krijgt de lezer het laatste woord. Dat is mooi, maar maakt het lezen van zijn werk niet per se gemakkelijker. Vooral in de Nederlandse kinderboekenwereld wordt dat nog wel eens als een bezwaar gezien vanuit het idee dat “de dictatuur van de literatuur” leesplezier in de weg staat.

De geestelijke bewegingsvrijheid die Moeyaert zichzelf wenst, gunt hij gelukkig ook zijn lezers, jong en oud. Sterker nog, zonder die vrijheid zou er geen kunst zijn, zo blijkt uit Moeyaerts gedicht ‘En verder viel er niets te zien’, dat voor het eerst verscheen in *Aangaande het Wouterschap* (een uitgave uit 2002 ter gelegenheid van de vijftiende verjaardag van de Woutertje Pieterse Prijs) en nu is opgenomen in *Jij en ik en alle andere kinderen*, een fraai geïllustreerde jubileumuitgave met alle kinderverhalen en -gedichten van Moeyaert, waaronder ook enkele niet eerder gepubliceerde teksten. Daarin worden een broertje en zusje geconfronteerd met een feestelijke kunsthappening op straat die door een kleurrijke menigte wordt bijgewoond. Wanneer het meisje een man uit het publiek vraagt wat het is wat daar staat, krijgt ze het antwoord, “kunst en niks meer, niks minder/ het botst en stuitert in ons hoofd/ het gaat van hier tot ginder”. Hoe ver en waar de emotionele achtbaan je brengt, ligt voor iedereen anders. De een treft een peilloze diepte. De ander ziet slechts “een standbeeld van een jongen” op straat en loopt achteloos voorbij. Het enige zekere wat je over kunst (en dus ook literatuur) kunt zeggen is dat het “verrast/ dat is een feit/ het is er nu, en dan niet meer/ ineens verleden tijd”.

“WIJ BEGRIJPEN ELKAAR NOOIT”

Een onvermijdelijk gevolg van Moeyaerts kunstopvatting en literatuurbeleving is, zoals hijzelf ooit aangaf in een interview in het recensieblad voor kinder- en jeugdliteratuur *De Leeswelp*, dat “wat de lezer en de schrijver zien, nooit zal samenvallen”. Het is een gedachte die Moeyaert indertijd is ingeven door zowel de Britse auteur Aidan Chambers (1934), over wiens boeken hij zijn afstudeerscriptie voor de lerarenopleiding in Brussel schreef, als de Italiaanse schrijver Luigi Pirandello (1867-1936). Die stelt het in *Zes personages op zoek naar een auteur* (1921) als volgt: “Wij hebben allemaal een wereld in ons, ieder zijn eigen wereld. En hoe kunnen wij elkaar begrijpen, dames en heren, als ik in de woorden die ik uitspreek het begrip en de waarde leg van de wereld die in mij is, terwijl degene die luistert er onvermijdelijk het begrip en de waarde inlegt van de wereld die hij in zich heeft? Wij denken dat wij elkaar begrijpen, wij begrijpen elkaar nooit.”

Wat Pirandello hier eigenlijk zegt, is dat de mens alleen is, en zijn naasten vreem-

den zijn. Dat is de schuld van taal, of beter gezegd de schuld van de beperkingen en dus de onbetrouwbaarheid van taal.

Dit gedachtegoed vormt de basis waarop Moeyaert zijn oeuvre heeft gebouwd. Zelfs een eerstelezersboekje als *De man in de maan* (1993) draait, met dank aan de korte en lange klinkers in onze taal, om een spraakverwarring. Dat hij een van zijn romans de titel *Het is de liefde die we niet begrijpen* (1999) heeft gegeven, is alleszeggend. En niet voor niets vertelt Moeyaert in het openingsgedicht 'Dit' in de bundel *Verzamelde liefde* (2003) over zijn onvermogen zijn gevoel voor een ander in een gedicht te vangen, "omdat papier/ me in de weg zit, en ik/ het juiste woord niet ken".

Dat onvermogen leidt ertoe dat veel van Moeyaerts romanpersonages, het merendeel kinderen en jongeren, eenzaam zijn. Ze worstelen met zichzelf en de wereld die te groot is om te begrijpen. Achter de minimalistische, poëtische tekst gaat vaak onheil schuil: onuitgesproken conflicten, opgekropte gevoelens en gebroken relaties sluimeren tussen de regels als een smeulend vuur waarvan de vlammen ieder moment kunnen oplaaien. De sfeer is bijkomend broeierig en melancholiek, zo niet somber. De verhalen van beperkte omvang lezen zodoende alsof je naar een korte film met weinig dialoog, maar veel nadrukkelijk gebaar en subtiel beeld kijkt, waardoor je je genoodzaakt voelt kortstondig en volwaardig mee te spelen.

STILISTISCHE FIJNSLIJPERIJ

Moeyaert noemt zijn roman *Suzanne Dantine* uit 1989 (die hij in 1997 herschreef tot *Wespennest*) zijn scharnierboek omdat hij daarin (het dorpsverhaal dat om een verhitte ruzie over een lawaaiige hondenkennel draait, speelt zich af in een paar uur tijd tegen een zwoel zomers decor) voor het eerst zijn eigen stijl en vertelstem volledig uitbuit. Een jaar eerder gaf hij echter al een voorproefje van zijn stilistische fijnslijperij. In "De lente van '39", een van de vergeten korte verhalen die zijn opgenomen in de jubileumbundel *Jij en ik en alle andere kinderen*, maakt Moeyaert op onnavolgbare wijze pijnlijk duidelijk dat Europa aan de vooravond van een ondenkbare catastrofe staat, zonder enige directe, letterlijke verwijzing naar Hitler, nazi-Duitsland of de Jodenvervolging. Een klein meisje, haar moeder die met "een wit schortje voor" lakens en slopen uitspreidt op het gras van een boomgaard en "het laat sneeuwen", en "een kelderkat" en "bovenkat" die – het leven werd nog bepaald door standsverschillen – hun plaats horen te weten, maar daar natuurlijk niet naar handelen: meer heeft Moeyaert niet nodig om zijn oorlogsverhaal te vertellen. Wanneer het meisje de kelderkat voor de zoveelste keer van "boven" probeert terug te halen, vangt ze door de hoge salondeur gespreksflarden op over oorlog en vluchten en hoort ze de gravin huilen. Kort daarna komt haar moeder met een sleutelbos en de kelderkat in haar armen treurig de gang in. De beknopte uitleg die ze haar dochttertje geeft, spreekt boek-

Een

Ik kijk me aan
en glimlach niet,
zou niet weten
naar wie.
Ik weet alleen
wat ik hier
in de spiegel zie.
Mijn spiegelbeeld
lijkt voor altijd
het enkelvoud
van eenzaamheid.

Uit: *Verzamel de liefde* (Querido, 2003)

Gebed

Mijn gebed is onbeleefd.
Het knielt niet, spreekt niet
met twee woorden, niet eens
met één, valt net als Deens
los uit mijn mond, kijkt naar
de tegels op de grond, vergeet
de regels, maar het wit
ertussen is te lezen –
zo bid ik, kort van stof,
ik zou ook kunnen zwijgen.

Uit: *Verzamel de liefde* (Querido, 2003)

delen. “Alles kan veranderen”, zegt ze. “Alles kan zo snel veranderen.” Gevolgd door: “Zorg jij voor de Bovenkat?”

Dat we allemaal een prooi van het moment zijn en dat niemand kan ontkomen aan de onverwachte spelingen van het lot, is voor Moeyaert een uitgemaakte zaak. Omstandigheden, tijd en toeval bepalen de wisselvalligheden van het bestaan. Het is het standpunt van waaruit hij vertrekt als hij aan een verhaal begint. (Volgens Moeyaert komen zijn pennenvruchten pas tijdens het schrijfproces tot volle wasdom en weet hij dan pas hoe ze zullen smaken.) En het is een gegeven waarop ieder verhaal vanzelfsprekend rust.

In *Mansoor* (1996), dat in 2013 in Frankrijk een tweede leven is begonnen als theaterproductie, raken twee nichtjes en een neefje op onaangename wijze en onbedoeld verstrikt in een tijdens een familiereünie ontstane ruzie tussen hun ouders. In *Broere* (2000) geeft het onomkeerbare feit dat Moeyaert de jongste is in een gezin met zeven jongens hem veelvuldig het gevoel er niet helemaal bij te horen, wat allesbepalend blijkt voor zijn doen en laten. En in *De Melkweg* (2011) bepaalt een straat waar bijna niets maar toch wel iets gebeurt – alleen een oude vrouw en haar teckel passeren iedere dag op een vast tijdstip de Melkweg – het verloop van de zomer van drie buurtkinderen.

ZOEKEN NAAR HET WEZEN DER DINGEN

De manier waarop Moeyaerts personages hun lot ondergaan, is de afgelopen dertig jaar overigens wel veranderd. In Moeyaerts meest vertaalde en bekroonde boek *Blote handen* (1995) en in *Dani Bennoni* (2004) doorstaan de aan elkaar verwante jongens Ward en Bing de onafwendbare gebeurtenissen vrij lijdzaam, waardoor de boeken nogal uitzichtloos eindigen. (De een wordt meedogenloos geconfronteerd met de dood van zijn hondje en het brute geweld van dorpsbewoner Betjeman. De ander met de tragische gevolgen van de afwezigheid van zijn gemobiliseerde broer – het is 1939 – en “stervoetballer” Moon). In *De Melkweg* (2011) echter probeert Oskar zijn leven zelf richting te geven, hoewel zijn voor een krant schrijvende vader geestelijk vaak afwezig is, zijn moeder ver weg in Italië “de wirwar” in haar hoofd probeert te ontrafelen en zijn oudere broer Bossie meer oog heeft voor meisjes dan voor zijn broertje. Dat maakt de sfeer minder beklemmend en geeft een gevoel van hoop op een uitweg.

Ongetwijfeld heeft de verandering in Moeyaerts werk te maken met de wijze waarop zijn eigen leven zich heeft ontwikkeld sinds hij debuteerde. Zo heeft hij er geen geheim van gemaakt dat de impact van het stadsdichterschap van Antwerpen gigantisch is geweest. In een interview in *De Morgen* uit 2013 noemt hij de jaren 2006-2008 “mijn eigen oorlog”. Onvoorzien werd hij geconfronteerd met de hardheid van de wereld: met de moord van Hans Van Themsche op een zwangere

Malinese vrouw en haar tweejarige Belgische oppaskind, en met de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen.

Hij moest er wel over schrijven, maar wilde vermijden om in de gedichten een expliciet standpunt in te nemen over politiek of allochtonen. Moeyaert is geen geëngageerd auteur. Van hem hoeft de wereld geen vlamme pamfletten te verwachten waarin hij ten strijde trekt tegen het onrecht in de wereld. Moeyaert zal uiteindelijk altijd, waarover hij ook schrijft, zoeken naar het wezen der dingen: “Bestaan kan iedereen/ Er zijn vraagt moed”, luiden de eerste zinnen van ‘Kies’, dat hij schreef naar aanleiding van de provincie- en gemeenteraadsverkiezingen in 2006 en is opgenomen in de bundel *Gedichten voor gelukkige mensen* (2008).

TAAL REIKT VERDER DAN WOORDEN

Dat Moeyaert moed heeft, behoeft geen betoog. Vanuit het idee dat kunst bovenal vrij moet zijn, durft hij grenzen over te steken. Zo vindt hij dat taal verder reikt dan woorden en grammatica en het in de goede volgorde zetten van de juiste zinnen en beelden op papier. Boeken als *Luna van de boom* (2000) en *Olek schoot een beer* (2006), beide hervertellingen van oude Slavische sprookjes, en *De Schepping* (2003) en *Het Paradijs* (2010), twee vrije interpretaties van de oorspronkelijke teksten in *Genesis*, tonen dat wat Moeyaert betreft verhalen ook mondeling kunnen worden doorgegeven, of worden uitgebeeld met behulp van muziek en illustraties, in een boek of op een podium. Zijn nieuwste proeve daarvan is *Iemands Lief*, zijn hervertelling van *L'Histoire du soldat*, een compositie uit 1918 van Igor Stravinsky met een libretto van de Zwitserse auteur Charles Ramuz, die hij op verzoek van de Nederlandse violiste Janine Jansen schreef en samen met haar en zeven andere musici uitvoerde op het Internationaal Kamermuziekfestival Utrecht. In 2013 verscheen de tekst in boekvorm met illustraties van Korneel Detailleur. Als er iets opvalt aan het soldatenverhaal over verlies en ondraaglijke eenzaamheid, dan is het de eigenzinnige manier waarop proza en poëzie en heden en verleden vervloeien. Wanneer Benjamin Popov moe en vol verlangen naar huis en zijn lief het slagveld twee weken mag verlaten, wordt hij onderweg verleid door de duivel en verkoopt hij zijn viool in ruil voor een toekomstboek waarin hem een fortuin wordt voorspeld. Ook verloochent hij zijn ziel, hij blijft, tegen beter weten in, zijn toekomst in zijn verleden zoeken. Maar, vertelt Moeyaert onomwonden: “Wie je bent geweest/ kun je van je leven/ nooit meer zijn./ Niet voor een dag,/ niet voor heel even.”

De enige zekerheid die we allemaal hebben, is dat alles verandert. Maar Moeyaerts signatuur blijft ontegenzeggelijk herkenbaar. Hoe eenvoudig de composities in woord en beeld zich ook voordoen, je zult moeten zoeken, je zult moeten lezen, kijken en luisteren tot je vermoedt wat er onder de oppervlakte beweegt, tot je doordringt tot wat de

kern van het bestaan zou kunnen zijn. En als je dat werkelijk wilt, als je werkelijk “het begin van alles wil zien”, zoals Moeyaert zijn scheppingsverhaal begint, “moet je erg veel weglaten”. Moeyaert kan dat. En dat maakt hem als schrijver uniek.

www.bartmoeyaert.com.

De meeste boeken van Bart Moeyaert worden uitgegeven door Querido, www.querido.nl en www.querido-kind.nl. Veel eerstelezersboekjes zijn verschenen bij Zwijsen, www.zwijsen.nl.
